CRIZA DE INTEGRITATE ȘI PROVOCĂRILE JUSTIȚIEI DE TRANZIȚIE[4]

THE INTEGRITY CRISIS AND THE CHALLENGES OF JUSTICE IN TRANSITION

Rodica CIOBANU
Universitatea de Stat din Moldova
ORCID ID: 0000-0001-6071-8178
Email: rodica.ciobanu@usm.md

CZU: 340.114:347.962.3 **DOI:** https://doi.org/10.59295/ssdoed2025.03

Abstract: *The article explores key issues related to the implementation of integrity standards within the justice sector of the Republic of Moldova. The analysis is structured around two conceptual axes - the integrity crisis and justice in transition - which serve as analytical benchmarks for outlining a roadmap toward effective justice reform. By employing specific methodological tools, these conceptual frameworks facilitate the identification of the root causes of the integrity crisis and propose potential solutions aimed at ensuring the coherence of reforms and the successful achievement of the objectives set forth in the Justice Strategy.*

Keywords: *reform, crisis, justice, extraordinary evaluation, transition.*

Rezumat: *Articolul pune în discuție aspecte relevante cu privire la modul în care se urmărește implementarea standardelui de integritate în sectorul justiției din Republica Moldova. Reperele analitice cuprind două axe conceptuale prin care se realizează radiografierea parcursului spre o justiție eficientă. Cele doua axe conceptuale (criza de integritate și justiția de tranziție) prin intermediul instrumentelor metodologice utilizate au contribuit la identificarea surselor crizei de integritate și a eventualelor soluții adoptate în vederea asigurării consecvenței reformelor și realizării obiectivelor Strategiei sectorului de Justiție.*

Cuvinte-cheie: *reformă, criză, justiție, evaluare extraordinară, tranziție.*

[4] Articolul a fost elaborat în cadrul subprogramului de cercetare Consolidarea mecanismelor socio-economice și juridice de asigurare a bunăstării și securității cetățenilor, realizat în LCȘ „Drept Public Comparat și E-guvernare”, ISCJS, USM.

Contextualizare

Pe parcursul istoriei sale Republica Moldova a cunoscut mai multe etape care au anunțat reforme, pentru ca să se ajungă în situația imergenții unor măsuri radicale, dictate de realitățile sociale în care justiția este percepută ca un impediment în realizarea progreselor democratice a Republicii Moldova, de cele mai multe ori considerându-se că este lipsită de integritate, corelativ și de eficiență. Sistemul judecătoresc a fost cel mai mult afectat de frecvența reformelor care erau destinate schimbării practicilor de lucru învechite, creșterii eficienței și calității actului de justiție, eliminării fenomenului corupției. Astfel, asigurarea unui sistem judiciar integru a devenit o prioritate națională.

Cu privire la multiplele reforme care au fost inițiate în raport cu sistemul judecătoresc se atestă pretenții cu privire la modul în care au fost fie inițiate, fie implementate, fie reorganizate instituții. Pe de o parte, se identifică reforme amânate (care nici nu au fost inițiate), altele lente, dificile și aproape imposibile, iar cele din urmă (inițiate de actuala guvernare) considerate prea accelerate și radicale. În opinia unor experți, din 2021 - periodic au ieșit în „evidență disonanța dintre funcționarea relativ adecvată a mecanismelor democratice în paralel cu funcționarea slabă a instituțiilor și sistemelor din stat. (...) Această disonanță dintre transformările democratice și rigiditatea sistemului explică volatilitatea politică și schimbările frecvente de guverne, pe fundalul mersului lent al reformelor sistemice și structurale - fenomene observate în special începând cu 2009.” [1]

În același timp, de creșterea calității și a eficienței justiției este legat viitorul european al țării, dar și încrederea cetățenilor în capacitatea guvernării de a răspunde nevoilor acestora și de a le asigura un viitor mai bun. În cele din urmă consensul se raportează realizărilor semnificative înregistrate pe plan extern și în asigurarea suportului internațional pentru Republica Moldova în ceea ce privește parcursul european, fapt ce în mod special prioretizează reformatarea modului în care funcționează justiția. Într-un caz, angajamentele guvernării din campania electorală, în altul, condiționalitățile europene au impus adoptarea unor măsuri ne-standard și mai puțin populare de reformare a justiției pentru a răspunde cerințelor înaintate, dar și pentru a avea un sistem de justiție resetat, integru și eficient.

Succesele democratice totuși nu s-au transpus pe deplin în realizări palpabile pe plan intern. Printre cauzele care au influențat starea lucrurilor în Republica Moldova, identificate de experți, sunt crizele suprapuse

cu care s-a confruntat guvernarea de la Chișinău, rezistența sistemului la reforme și incapacitatea instituțiilor publice de adaptare la schimbare. Astfel, fie că din lipsa de pregătirea corespunzătoare (competențe necesare), fie din lipsă de integritate, necesară ca să se realizeze reforme în modul în care a fost propus, au fost create comisii mixte (constituite din experți naționali și internaționali) cu sarcina de a realiza evaluarea extraordinară a angajaților (judecători și procurori) din sistemul judiciar. În altul, accentul pus pe mecanisme de evaluare a integrității în sistemul judiciar, în special procedurile de evaluare extraordinară, prin deciziile de promovare/nepromovare, făcute publice de comisiile instituite (pre-vetting și vetting) ajungem să constatăm că integritatea este deficitară.

Metodologia aplicată. Baza teoretico-metodologică valorificată a optat pentru o abordare integrată, care a cumulat câțiva pași metodologici, ce au permis construirea suportului argumentativ al analizei și reflectă situația actuală din Republica Moldova prin evaluarea tranziției de la un regim autoritar spre unul democratic, periodic alterat de crize, caracterizat de slăbirea instituțiilor democratice și de menținerea unor practici administrative opace. La fel pentru o mai mare relevanță s-a optat pentru valorificarea datelor empirice, prezentate în studii și rapoarte internaționale, precum rapoartele Transparency International, Freedom House sau Banca Mondială, dar și în evaluări și cercetări naționale etc.

De utilitate practică s-au dovedit a fi Recomandările instituțiilor internaționale (Rapoartele și recomandările Consiliului Europei, Uniunii Europene și OSCE) care scot în evidență problemele cheie ale justiției de tranziție și oferă recomandări pentru depășirea lor. De rând cu acestea și instrumentele de evaluare a corupției (necesare pentru aprecierea integrității), precum *Indexul de Percepție a Corupției* (Transparency International), s-au prezentat ca importante pentru evaluarea percepției corupției în societate și poziționarea Republicii Moldova în raport cu alte state.

Un alt registru, a valorificat evenimente cu impact care au permis conceptualizarea analizei în cheia celor două axe de cercetare. În acest caz, în mod special ne referim la evenimente precum: declarația Parlamentului cu privire la statul capturat și evaluarea argumentelor acestei declarații, criza pandemică, războiul din Ucraina și criza energetică care au impulsionat preoretizarea parcursului european al RM, care au adus după sine recunoașterea pe plan extern a RM, și probabil că recentele evenimente (referendum și alegeri prezidențiale) tot ar putea fi parte a unei perspective deschise de analiză.

În același timp, un suport relevant al cercetării a fost asigurat de modele teoretice de analiză existente în literatura științifică internațională, care au apreciat procese prin care au trecut state și au scos în evidență bune practici, dar și au făcut constatări cu privire la mecanisme și instrumente utilizabile în vederea asigurării progreselor socio-statale și a democratizării.

În consecință, grație acestui suport teoretico-metodologic a fost elaborată sinteza cercetărilor disponibile, ce reflectă o combinație de factori fundamentali specifici pentru realitatea din Republica Moldova, precum și analiza documentelor și studiilor de specialitate despre criza de integritate și provocările justiției de tranziție.

Axe conceptuale ale analizei Integritatea fiind plasată în centrul atenției societății și a guvernării a devenit mărul discordiei. Aceasta este punctul critic care a impus identificarea și înaintarea unor soluții aplicabile mediului profesional juridic prin care să se depășească criza de integritate. Astfel s-a urmărit implementarea în practică a unor mecanisme, ipotetic capabile să impulsioneze tranziția spre standarde de calitate, eficiență și integritate în justiție prin autopurificare.

Ca urmare, se stabilesc două axe ale acestui conținut: una criza de integritate, alta justiția de tranziție. Pe acest fondal se modelează analiza modului în care se accentuează criza de integritate, cum afectează aceasta statul și cetățenii, și cum justiția de tranziție ar putea contribui la restabilirea încrederii în instituții și la consolidarea statului de drept. Astfel, ne propunem analiza modului în care poate fi validată ori invalidată din punct de vedere pragmatic, printr-o fundamentare științifică, decizia de impunere a standardului de integritate prin intermediul unui exercițiu precum evaluarea extraordinară.

Pentru a pune în discuție acest subiect delicat, important și extrem de relevant pentru prezentul și viitorul Republicii Moldova, clarificarea dimensiunilor în care integritatea poate deveni o componentă indispensabilă în activitatea justiției, dar și a justițiabililor în condițiile provocărilor actuale și tranzițiilor de la un sistem de drept perimat, criticat și ineficient la unul autosuficient, integru, eficient și capabil să răspundă așteptărilor societății și cetățenilor, trebuie să înțelegem care sunt reperele decizionale impuse de tranziție și ce reprezintă justiția de tranziție în condițiile crizei de integritate.

În prezent mai mulți autori, ce se încadrează în contexte științifice distincte, dar și domenii de activitate extinse, analizează subiectul crizei. În special acesta este realizat în contextul plasării în centrul atenției a

necesității de creștere a rezilienței persoanei, statului, societății în față provocărilor la care sunt expuse din ce în ce mai mult. Cercetările arată că crizele actuale pot fi caracterizate prin mai multe aspecte definitorii, care reflectă complexitatea și interconexiunea problemelor cu care se confruntă societatea contemporană. Generalizările asupra analizelor cu privire la criză arată că „Criza", în general, reprezintă o situație de instabilitate sau de dificultate extremă care amenință funcționarea normală a unui sistem, fie el social, economic, politic sau juridic.

Crizele actuale sunt multidimensionale, fiind generate atât de factori interni, cat și externi, afectând în mod disproporționat cetățeni și state, ceea ce impune decizii în condiții de incertitudine, intervenții rapide și eficiente pentru a preveni consecințe și efecte negative [2]. Aceasta (criza) se caracterizează printr-o acumulare de tensiuni, conflicte sau probleme care, dacă nu sunt gestionate corespunzător, pot duce la colaps sau la deteriorarea gravă a condițiilor existente.

În cheia caracterului pronunțat și frecvent al crizelor, prefața lucrării *Al Treilea val* indică caracterul tot mai complex al lumii, și pregnanța crizelor care se suprapun. Pornind de la această realitate se susține necesitatea acțiunilor nestandard și a deciziilor necesare pentru a interveni în soluționarea problemelor generate de crize. „Omenirea nu va putea continua să evolueze pe vechile coordonate ... [deoarece] sau acumulat ... atât de multe probleme de gravitate extremă ... [încât] ... guvernele să devină conștiente de necesitatea unor schimbări radicale."[3, p.9] Dat fiind faptul că lumea în care trăim este din ce în ce mai dinamică, sub presiunea timpului etc. procesul decizional nu mai beneficiază de timp suficient pentru a fi chibzuite până la capăt, instituțiile de stat „gem sub povara decizională din ce în ce mai mare, sub presiunea enormă a schimbărilor rapide", menționează Tofler [3, p.12] referindu-se la procesele decizionale de la Casa Albă, dar care se extind și contextului actual în care se iau decizii în condiții de crize suprapuse.

Conectarea semnificațiilor noțiunii criză cu procesele și problemele identificate în sistemul judiciar al RM, arată impactul pe care lipsa de integritate îl are asupra stabilității sociale și politice, astfel generând noțiunea de criza de integritate în sistemul judiciar. Confirmarea vine din mai multe surse disponibile în spațiul public. Spre exemplu, sintezele prezentate de CRJM [4] cu privire la reforma sistemului judiciar inițiată prin implementarea procedurii de evaluare externă indică că aceasta „a scos la iveală serioase probleme în rândul judecătorilor și procurorilor". În acest sens odată cu inițierea procesului de evaluare a judecătorilor

Curții supreme de Justiție în 2023 a condus la demisia a 90 % , iar inițierea evaluării Curții de Apel Chișinău a condus în 2024 la demisia a 50 % de judecători. În opinia participanților la *Forumul Reformarea justiției și combaterea corupției*, chiar dacă procesul de evaluare a integrității etice și financiare a fost supus criticilor, totuși evaluarea externă a arătat mult mai mare eficiență, în comparație cu mecanismele de evaluare existente prin Colegiile CSM și CSP.

Astfel, criza de integritate presupune un deficit grav de onestitate, transparență și responsabilitate în funcționarea instituțiilor publice și a sistemului de justiție. Pornind de la datele raportelor comisiilor de evaluare, făcute publice, putem susține că criza de integritate se referă la o deteriorare a standardelor etice și morale care guvernează activitatea actorilor din sistemul de justiție. Această criză poate fi raportată din punct de vedere al legăturii cauzale ce o generează, la acte de corupție, venituri nejustificate, lipsa de transparență, abuzuri de putere sau influențe externe necorespunzătoare. Prin urmare deciziile de nepromovare au adus după sine și mai multe nemulțumiri și critici cu privire la justiție din partea societății, dar în același timp mecanismul de evaluare și decizia de a implimenta evaluarea extraordinară tot mai criticat și contextat de subiecții evaluării.

Chiar dacă opiniile sunt împărțite cu privire la acest exercițiu de impunere a standardului de integritate, totuși se recunoaște faptul că o justiție slabă și coruptă nu doar că subminează valorile democratice, dar contribuie și la perpetuarea inechităților sociale și la creșterea frustrărilor cetățenilor. Astfel, criza de integritate devine un simptom al unei crize mai ample, în care instituțiile nu mai reușesc să îndeplinească rolul lor fundamental de protejare a drepturilor și intereselor cetățenilor, generând impact negativ asupra tuturor aspectelor vieții sociale. O consecință este aprofundarea crizei de încredere. Aceasta nu poate fi contestată în condițiile în care asistăm la erodarea încrederii în instituții, atât la nivel național, cât și internațional, ceea ce complică gestionarea și depășirea crizelor. Potrivid *Transoarency International* în Republica Moldova „lupta contra corupției și consolidarea sectorului justiției au căpătat o importanță aparte. În pofida eforturilor autorităților, realizările în aceste două domenii nu sunt potrivite așteptărilor cetățenilor. Urmează a fi impulsionată implementarea Programului național de integritate și anticorupție (PNIA), dar și a Strategiei privind asigurarea independenței și integrității sectorului justiției”[5]. În context, cetățenii devin tot mai sceptici față de capacitatea autorităților de a răspunde eficient problemelor cu care se confruntă și mai puțin siguri în realizarea cu succes a evaluării integrității etice și financiare.

Tranziția spre democrație și reforma justiției sunt procese interdependente generate de argumente empirice și normative. O democrație funcțională nu poate exista fără un sistem judiciar echitabil, iar o justiție coruptă și ineficientă poate compromite progresul democratic. Nu de puține ori în raport cu RM a fost utilizat termenul o tranziție prelungită spre democrație ori democrație tânără, chiar dacă pe parcursul a peste 30 de ani rămâne prezent în Constituția RM art.1 (3) prin care se indică că „Republica Moldova este un stat de drept, democratic, în care demnitatea omului, drepturile şi libertățile lui, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea şi pluralismul politic reprezintă valori supreme şi sînt garantate”[6]. În această perioadă procesul de democratizare a țării a fost unul dificil, complex și neuniform, realizat prin reforme politice, economice și instituționale. Pentru a reuși realizarea în practică a unei democrații veritabile, este necesar un sistem de justiție independent și integru, capabil să aplice principiile democratice, să sancționeze abuzurile de putere și să protejeze drepturile cetățenilor [7].

Criza de integritate pentru cetățenii Republicii Moldova s-a manifestă prin:

– Cazuri de corupție la nivel înalt, corupție endemică, conflicte de interese, care au fost mediatizate excesiv. In acest sens, conform datelor BOP [8], corupția este una dintre cele mai mari îngrijorări a cetățenilor RM. Conform datelor prezentate de Transparency International Moldova în ultimii 5 ani, se atestă o creștere a indicelui. Cu privire la anul 2024 se remarcă că în contextul procesului de aderare la UE, „lupta contra corupției și consolidarea sectorului justiției au căpătat o importanță aparte” [9]. În plus, „țări precum Moldova se confruntă cu o corupție sistemică ce nu poate fi eradicată peste noapte.” [4]
– Lipsa de angajament și responsabilitate a funcționarilor publici și a actorilor din sistemul judiciar. Evaluarea justiției se confruntă cu rezistență, inclusiv cu încercări de a discredita acest proces [10]. „În perioada de referință, s-au raportat cazuri de urmărire și condamnare a unor ex-demnitari. Însă, în aceeași măsură, ar trebui investigate neregulile comise de către demnitarii în funcție” [5].
– Lipsa de eficiență a instituțiilor de drept, subiect foarte frecvent discutat în special în contextul referendumului și al alegerilor prezidențiale. „În pofida creșterii resurselor alocate autorităților anticorupție, rămâne insuficientă cooperarea între acestea. Desele reproșuri în adresa acestora din partea politicienilor, discursurile politice fără suport factologic dăunează legitimității autorităților

anticorupție și aduce atingere principiului separării și colaborării puterilor (...). Cu referire la activitatea organelor de drept, este de remarcat și faptul că protagoniștii „furtului miliardului" încă nu-și ispășesc pedeapsa, iar banii extrași fraudulos din sectorul bancar nu au fost recuperați. Progresele în acest sens ar convinge cetățenii că organele de drept sunt profesioniste, iar resursele alocate acestora sunt justificate"[5].

– Lipsa transparenței în luarea deciziilor publice, care în opinia unor experți nu sunt „direct legate de calitatea legislației, ci mai degrabă demonstrează o cultură scăzută a transparenței în rândul instituțiilor publice"[11]. Potrivit Raportului privind asigurarea transparenței în procesul decizional de către autoritățile administrației publice centrale „În Republica Moldova există bază normativă legală pentru asigurarea interacţiunii între autorităţile publice şi societatea civilă în partea ce ţine de procesul decizional, însă practica demonstrează implicarea pasivă a societăţii civile în cadrul inițiativelor instituțiilor guvernamentale" [12, p.22].

Contextualizarea modului în care pot fi acceptate unele mecanisme juridice ne-standard conduc spre valorificarea celei de-a doua axe conceptuale ***- justiția de tranziție.*** Având ca reper sensul alocat noțiunii tranziție, vom aprecia câmpul justiției de tranziție ca fiind unul generator de politici, menite să aducă schimbarea în societăți, ce are ca sursă primară conștientizarea iminenței și necesității unor reforme în sectorul justiției.

Însăși sintagma „justiție de tranziție" a apărut în 1991. Originile justiției de tranziție se identifică în „cel de-al trei-lea val", care analizează și pune în evidență elementele crizei de sistem al democratizării și indică că soluționarea acesteia poate fi realizată doar prin contextualizarea socială, politică, culturală și valorică, prin analiză, diagnoză și prognoză, prin modele ce pornesc în mod explicit sau implicit de la obiective (ideologicii) ce încorporează premise, experiențe, viziuni și valori etalon.

Proliferarea analizelor științifice cu privire la provocările complexe ale mecanismelor tranziției, accentuează atenția cercetătorilor alocată responsabilității pentru consolidarea unui constituționalism democratic, bazat pe drepturile omului [13], de schimbare, trecere (lentă sau bruscă) de la o stare la alta, de la o situație la alta.

Tranziția văzută ca proces de schimbare și transformare a instituțiilor are nevoie de instrumente prin care să se asigure consecvența decizională și realizarea obiectivelor setate, este „însoțită de frică pentru transformare și rezistența, ceea ce le face mai dificile și mai costisitoare."[3, p.11]

Printre autorii cunoscuți care analizează subiectul justiției de tranziție este J. Rawls care prin analizele sale urmărește stabilitatea normativă a ordinii internaționale. Spre deosebire de acesta autorii V. Gentele si M. Foster [14], care își propun dezvoltarea teoriei normative a justiției de tranziție, limitează utilizarea noțiunii la contextul intern al statelor, pentru a permite societăților în care este valorificat, să se maturizeze pentru a se alătura democrațiilor consolidate și de a întruni condițiile minime pentru a se apropia de acestea.

In acest sens, justiția din Republica Moldova este văzută ca un serios impediment în consolidarea statului de drept și a democrației. Pe multiple planuri și în mod constant s-au vociferat problematica crizei de integritate și aspectele conexe acesteia, ce necesită măsuri urgente pentru a permite alinierea țării la standarde europene. Autorii în cauză disting între abordările idealiste ale justiției de tranziție (direcție în care ar putea fi inclus Rawls) și cele normative orientate spre dezvoltarea unei teorii minimale a justiției de tranziție cu precădere fiind accentuate două aspecte: - unul se referă la faptul că consolidarea democratică a societăților nu este un scop în sine al tranziției, ci doar un posibil rezultat al acesteia; - altul, că tranziția ar trebui privită ca parte a unei versiuni modificate a tezei păcii democratice, una în care stabilitatea „pentru motivele corecte" unei ordini internaționale rezonabil de juste ar putea fi susținută cu condiția ca acestea să îndeplinească anumite cerințe interne și externe. Mai mult, în concepția autorilor menționați supra, teoria minimală a justiției de tranziție redefinește legătura dintre stabilitate și justiție în termeni normativi [14].

Prin urmare, justiția de tranziție reprezintă un ansamblu de măsuri legale și instituționale menite să intervină în vederea soluționării problemelor majore din trecut, cu impanct asupra prezentului și viitorului unui stat, contribuind la trecerea efectivă la un alt standard de calitate și eficiență a justiției. Scopul major este restabilirea încrederii în stat și în justiție. Aceasta include reformarea sistemului judiciar, investigarea abuzurilor și compensarea victimelor, protecția drepturilor persoanei, supremația legii etc. Un rol important al justiției de tranziție este asigurarea ireversibilității procesului, adică prevenirea revenirii la practicile trecutului.

În consecință, justiția de tranziție nu mai este un produs secundar al proceselor sociale sau o analiză post-factum/un raționament, ci este, fără îndoială, motorul schimbării politico-juridice a unei societăți. În *Globalizarea justiției de tranziție* [15], Ruti G. Teitel prezintă a analiză avansată asupra practicii și discursului justiției de tranziție, după publicarea unei

alte lucrări (*Tranziţional Justice, 2000*). În această lucrare, Teitel se concentrează asupra modurilor în care conceptul justiției de tranziție și-a găsit expresie juridică, în special prin intermediul legislației și jurisprudenței privind drepturile omului și al dreptului penal internațional. În mod special, se atrage atenția la aspecte problematice în acceptarea conceptului în sine, dar și în raport cu aplicarea în practică. În mod particular se trage atenția la aspecte precum: procese penale vs amnistie; procese interne vs internaționale; pace și reconciliere vs responsabilitate și pedeapsă etc. Astfel, justiția de tranziție trebuie tratată prin raportare nu doar la evenimentele politice și evoluțiile juridice, ci și la tendințe sociale, culturale și tehnologice actuale. Rezultă că trebuie să ne orientăm spre o analiză multidimensională, care ia în considerare relații de dependență dintre procesul în sine al tranziției, mecanismele juridice adoptate și ideea de justiție de tranziție, precum și modalitatea de formalizare a justiției de tranziție care indică reperele normative ce legitimează deciziile adoptate pentru impunerea standardului de integritate.

O altă problemă importantă se referă la problematica respectării drepturilor omului și angajamentelor constituționale [16] în procesul de tranziție. Or, juridicizarea justiției de tranziție, în conformitate cu normele constituționale și ale tratatelor internaționale devine o tendință tot mai pronunțată [17]. O întrebare esențială este dacă prin implementarea unor mecanisme extraordinare, specifice tranziției mai putem vorbi cu adevărat de o înțelegere independentă a justiției de tranziție, specifică momentelor de schimbare politică radicală, atunci când mecanismele asociate justiției tradiționale devin instituționalizate ca obligații generale de răspundere pentru trecut, cerute ca o chestiune de drept constituțional și/sau internațional? Rezultă oare, în acest context, că ar fi necesară o ajustare a Constituției la procesul de tranziție?

Atât justiția de tranziție, cât și actualizarea constituției, necesită o abordare simultană retrospectivă și prospectivă, pentru a pune în practică și realiza obiectivele justiției de tranziție asigurând caracterul durabil al democrației și statului de drept ca finalitate, în care una dintre cele trei puteri, cea judecătorească, răspunde solicitărilor înaintate de societate și acționează în interesul justiției. Justiția de tranziție și revizuirea ori actualizarea constituției sunt necesare a fi privite împreună deoarece:

– sunt cele care trebuie să impulsioneze calitatea și eficiența justiției;
– ambele trebuie să exprime consensul și acordul socio-politic general ce se află la baza tranziției;
– ambele trebuie să reflecte opinia generalizată a societății și să răs-

punde necesităților acestora oferind soluții viabile și de durată;
– ambele trebuie să fie concepute astfel încât să echilibreze participarea și transparența cu compromisul și flexibilitatea, pentru a asigura atât sprijinul decidenților, cât și al publicului pentru procesele de transformare.

Practic este vorba despre faptul că justiția de tranziție și conformitatea cu prevederile constituționale necesită o largă acceptare socială, precum și consimțământul decidenților politici.

Consensul dintre autorități și societate și legalizarea constituțională (prin referendum) pot permite o mai bună echilibrare a mandatelor și a surselor de legitimitate pentru tranziție în ansamblu și, prin urmare, pot contribui la menținerea impulsului către transformarea democratică asigurând „Promovarea societăților pașnice și favorabile incluziunii pentru o dezvoltare durabilă, asigurarea accesului la justiție pentru toți și crearea de instituții eficiente și responsabile la toate nivelurile” [18, p. 13].

Evaluarea externă, în acest context, se prezintă ca un instrument juridic necesar pentru a realiza la modul practic tranziția spre standarde de justiție, capabile de a dezrădăcina vechile practici și de a consolida democrația și statul de drept. Pe această linie argumentele pot fi identificate în textele lui Ruti Teitel [19], dar și șn alte surse [27], [28] care formulează explicații anticipative pentru unele probleme care ulterior au devenit centrale pentru înțelegerea teoretică a domeniului justiției de tranziție. Ea înaintează și susține o nouă concepție normativă a justiției de tranziție - una care este extrem de politizată, dar necesară tranziției liberale.

Astfel vorbind despre justiția de tranziție vorbim despre procese decizionale și mecanisme [20] create pentru a contribui la asigurarea consecvenței parcursului spre democrație și stat de drept, pentru a contribui la dezvoltarea unei societăți mai bune și pentru a angaja responsabilitatea și a servi justiția. Eficacitatea mecanismelor create și implementate va putea fi apreciată dacă acestea vor contribui la construirea unor regimuri stabile, durabile, morale, legitime și integre.

Subiecte de reflecție. Pe parcursul anilor documentele de politici strategice [21] naționale au calificat reforma justiției ca o prioritate a autorităților. Reformele operate își propuneau consolidarea independenței justiției, combaterea corupției, îmbunătățirea actului de justiție și creșterea încrederii cetățenilor în instituții de drept și în justiție. Constant, reformele din sistemul de justiție au necesitat și resurse alocate în acest scop. Datele arată că resursele alocate pentru reformarea justiției au fost permanent în creștere, dar invers proporționale încrederii cetățenilor în

justiție. Datele arată o descreștere a încrederii cetățenilor [22] și o creștere graduală a resurselor financiare alocate reformei justiției. Autorii [22, p.95] ce au realizat analiza evoluțiilor din RM la acest capitol afirmă că lipsa de viziune și coerență a statului cu privire la sectorul de justiție, precum și lipsa de responsabilitate și angajament a guvernărilor din Moldova au avut impact negativ asupra procesului de reformare, pentru ca să ajungem în prezent și să rămânem cu aceleași priorități înserate în *Strategia sectorului justiției.* Strategia prin intermediul celor trei direcții: 1. Independența, responsabilitatea și integritatea actorilor din justiție; 2. Accesul la justiție și calitatea actului de justiție; 3. Administrarea eficientă și modernă a sectorului justiției) „își propune să răspundă provocărilor legate de îmbunătățirea sectorului justiției și să demonstreze angajamentul statului de a asigura un sector al justiției independent, imparțial, responsabil și eficient." [23]

În consecință, cea mai relevantă formulă care poate fi utilizată în raport cu acest proces anevoios și prelungit este cel de justiție constant aflată în tranziție. Doctrina, prin modelele teoretice de analiză a justiției de tranziție arată necesitatea unor măsuri extraordinare aplicate pentru a redresa situația și pentru a menține constant parcursul spre democratizare și standarde de integritate. În context național, evaluarea procesului de implementare a reformelor arată progrese, chiar dacă persistă provocări, precum demisii în masă, rezistența la reformă, neuniformitatea practicilor ș.a. În special este accentuat efortul de îmbunătățire a integrității, prin implementarea procesului de evaluare externă [24], care chiar dacă s-a dovedit a fi un proces anevoios și lent, dar și contestat, totuși a continuat să fie implementat. În acest sens, *Raportul de monitorizare al ODIHR* [25] apreciază că prima fază a evaluării externe a fost obiectivă, corectă, profesionistă și în mare măsură în corespunde cu drepturile omului și principiile supremației legii. În același timp se recomandă creșterea transparenței procesului de evaluare și a încrederii în rezultatele acesteia. Suplimentar, rezultatele unui sondaj de opinie [26] indică că aproximativ fiecare al treilea participant (30%) este de opinia că situația în sistemul de justiție s-a îmbunătățit în ultimii 3 ani, iar circa o pătrime (25%) – că situația s-a înrăutățit. Același sondaj identifică top trei probleme ale sistemului de justiție în Moldova care au fost numite spontan de către intervievați: corupția/mita (53%), „cumătrism" (12%) și incompetența specialiștilor din sistem (9%).

Conform unor analize, principalul factor care, în pofida rezistenței sistemului, poate asigura promovarea efectivă a reformelor - în special

a celor nepopulare – este presiunea externă, precum și implementarea soluțiilor și expertizelor care ar contribui la modelarea unui sistem de justiție resetată și eficientă. In acest sens, cel puțin câteva aspecte ar fi utile în contextul reformelor în derulare. În primul rând este necesară examinarea atentă a experienței altor state, pentru a avea claritate asupra fundamentului și a etapelor care pot asigura realizarea cu succes, în mod practic, reformarea sistemului judiciar. În cel de-al doilea caz, statutul actual al RM, cu angajamente clare asumate în vederea aderării la UE poate avea un rol transformator major pentru Moldova din considerentul că acest statut:

– sporește responsabilitatea pentru devieri de la reforme sau norme democratice, adică are loc o creștere a rigorilor și obligativitatea de a respecta cerințele înaintate, precum și termenii alocați (impunerea cerinței de raportare periodică a progreselor înregistrate, condiționalități etc.) adică o înăsprire a regulilor care sunt impuse a fi respectate;
– favorizează alocarea de resurse externe (europene) pentru a impulsiona schimbările interne și sustenabile, ceea ce asigură un suport esențial pentru dezvoltarea țării și creșterea capacității de a face față problemelor cu care se confruntă;
– și cel din urmă, condiționalitățile nu mai permit mimarea reformelor și impun realizarea acestora *ad litteram*.

Concluzie

Ca urmarea a metodologiei aplicate a fost modelat designul principalelor surse ale crizei de integritate și identificate repere argumentative ale justiției de tranziție în modele teoretice consultate. Fiind parte a unei analize mai extinse, analizele înregistrează patru factori majori cu impact asupra celor două axe centrale ale acestui articol. În cazul surselor crizei de integritate, fiecare dintre acestea (corupție, interferență politică, deficit de resurse, deficit de transparență ș.a.) reflectă severitatea unei probleme. Designul surselor crizei de integritate evidențiază clar că „corupția” este problema cea mai severă, sugerând cum trebuie să fie focalizată atenția și unde trebuie să se concentreze eforturile de reformă. Concentrarea atenție pe eliminarea acestor surse ale crizei de integritate, pe termen lung, conturează modul de realizare a justiției de tranziție și acțiunile necesare pentru reformarea sistemului.

Tinând cont de teoria normativă a justiție de tranziție considerăm că suportul acordat Republicii Moldova în vederea realizării reformelor

justiției sunt esențiale, dar pentru asigurarea ireversibilității proceselor de reformare, înregistrării rezultatelor, consolidării societății și stabilității, Republica Moldova trebuie să-și valorifice propriile capacități și să-și gestioneze trecutul găsindu-și modalități autonome de dezvoltaree pentru a-și continua propriul traseu de dezvoltare. Atâta timp cât nu există o viziune clară și comună cu privire la prioritățile de viitor nu va putea fi parcursă această etapă de tranziție spre standarde de integritate dezirabile în justiție. Matricea justiției de tranziție este între trecut și viitor, între național și european, în obligativitatea respectării drepturilor și libertăților fundamentale.

Justiția de tranziție nu este doar o etapă necesară, ci și o oportunitate pentru a construi un viitor mai bun pentru toți cetățenii. Pentru a depăși criza de integritate, Republica Moldova are nevoie de reforme profunde, de implicarea activă a tuturor actorilor și de un angajament ferm față de valorile democratice.

Referințe:

1. LUPUȘOR, A, et all. *RM: Raport de stare a țării.* Chișinău 2022. Disponibil: https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/2436-raportul-de-stare-a-%C8%9B%C4%83rii-2022 [Accesat 10.12.2024]
2. Notă: Analize cu privire la crize și a impactului improbabilitatii se regăsesc în lucrarea lui TALEB, N. *Lebăda neagră. Impactul foarte puțin probabilului*. Bucuresti: Curtea Veche Publishing, 2019.
3. TOFFLER, A. *Al trei-lea val*. Bucureșști: Editura Politică.1983. Disponibil: https://archive.org/details/toffler-alvin-al-treilea-val-scan/page/3/mode/2up [Accesat 10.12.2024]
4. Sumarul discuțiilor din cadrul Forumului Reformarea justiției și combaterea corupției. 2024. Disponibil: https://crjm.org/sumarul-discutiilor-din-cadrul-forumului-reformarea-justitiei-si-combaterea-coruptiei-editia-2024/24333/ [Accesat 10.12.2024]
5. Transparency International Moldova. Indicele Percepției corupției 2024. Disponibil: https://www.transparency.md/indicele-perceptiei-coruptiei-2024-coruptia-joaca-un-rol-devastator-in-criza-climatica/ [Accesat 10.12.2024]
6. Constituția RM. Disponibil: https://presedinte.md/app/webroot/Constitutia_RM/Constitutia_RM_RO.pdf [Accesat 10.12.2024]
7. Notă: această ideia este dezvoltată și susținută de către Dworkin R. Drepturile la modul serios. Chișinău: Editura Arc, 1996.
8. BOP. Disponibil: https://ipp.md/wp-content/uploads/2023/09/BOP-2023-Prezentare.pdf [Accesat 10.12.2024]

9. Indicile percepției corupției 2024. Prezentate de Transparency Moldova. Disponibil: https://www.transparency.md/indicele-perceptiei-coruptiei-2024-coruptia-joaca-un-rol-devastator-in-criza-climatica [Accesat 10.12.2024]
10. Opinia CJRM din 15 mai 2024. Disponibil: https://crjm.org/procurorii-anticoruptie-doresc-sa-blocheze-verificarea-integritatii-lor-chiar-si-cu-pretul-incalcarii-legii/20973/ [Accesat 10.12.2024]
11. Indicilea accesului la informație: măsurarea transparenței instituțiiilor publice din Republica Moldova. 2023. Disponibil: https://freedomhouse.org/sites/default/files/2023-12/fh-Moldova_Access-to-Info-Report-12-2023_Rom-pdf.pdf [Accesat 10.12.2024]
12. Raport privind asigurarea transparenței în procesul decizional de către autoritățile administrației publice centrale. 2022. Disponibil: https://cancelaria.gov.md/sites/default/files/document/attachments/raport_transparenta_decizionala_2022._final_docx.pdf [Accesat 10.12.2024]
13. DEX. Disponibil: https://dexonline.ro/definitie/tranzi%C8%9Bie [Accesat 10.12.2024]
14. GENTELE, V., FOSTER, M. *Towards a minimal conception of Transitional Justice*. Disponibil: https://www.cambridge.org/core/journals/international-theory/article/towards-a-minimal-conception-of-transitional-justice/661AC56B297322836FD802475F7932C0 [Accesat 10.12.2024]
15. TEITEL, R. G. Globalizing Transitional Justice: Essays for the New Millennium. Oxford University Press USA. 2015.
16. A se consulta hotărîrile Curții Constituționale: Hotărârea nr. 5 din 14 februarie 2023 a CCRM. Disponibil: https://www.constcourt.md/ccdocview.php?l=ro&tip=hotariri&docid=822 [Accesat 10.12.2024]. Hotărârea nr. 2 din 16 ianuarie 2025. Disponibil: https://www.constcourt.md/ccdocview.php?tip=hotariri&docid=869&l=ro [Accesat 10.12.2024]
17. Compilația opiniilor și rapoartelor Comisiei de la Veneția referitoare la vetting-ul judecătorilor și al procurorilor. Disponibil: https://www.constcourt.md/public/files/file/comisia_venetia/2022/CDL-PI2022051.pdf [Accesat 10.12.2024]; Sinteza recomandărilor Comisiei de la Veneția la proiectul legii privind evaluarea externă a judecătoruilor și procurorilor. Disponibil: https://www.justice.gov.md/sites/default/files/document/attachments/1.7_sinteza_venetia.pdf [Accesat 10.12.2024]
18. *Moving Beyond Transitional to Transformation*. Interaction between Transitional Justice and Constitution-Building. International IDEA Policy Paper nr.22. 2022. Disponibil: https://www.idea.int/sites/default/files/publications/moving-beyond-transitions-to-transformation.pdf [Accesat 10.12.2024]
19. TEITEL, R. G. *Transitional Justice*. Oxford University Press USA. 2000.
20. Guidance Note of the Secretary-General: United Nations Approach to

Transitional Justice, 2010. Disponibil: https://www.un.org/ruleoflaw/files/TJ_Guidance_Note_March_2010FINAL.pdf. [Accesat 10.12.2024]

21. Strategia de reformare a sectorului justiției 2011-2015. Disponibil. https://justice.gov.md/public/files/file/SRSJ%20Final_05_07_2011.pdf [Accesat 10.12.2024]; Guvernul Republicii Moldova. 2012. Moldova 2020, Strategia Națională de Dezvoltare: 7 soluții pentru creșterea economică și reducerea sărăciei. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=48696&lang=ro [Accesat 10.12.2024]
22. A se consulta: MÂNDRU, V. Percepția calității actului de justiție în Republica Moldova în contextul aderării Europene. In: *Studii și cercetări juridice.* P.83-98. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/p-83-98.pdf [Accesat 10.12.2024]
23. Strategia sectorului justiției. Disponibil: https://www.justice.gov.md/ro/content/aprobarea-strategiei-pentru-asigurarea-independentei-si-integritatii-sectorul-justitiei-0 [Accesat 10.12.2024]
24. Legea nr.252 privind evaluarea externă a judecătorilor și procurorilor și modificarea unor acte normative. Disponibil: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=138676&lang=ro [Accesat 10.12.2024]
25. Raport privind evaluarea integrității candidaților la funcția de membru al CSM. https://www.osce.org/files/f/documents/c/8/554131.pdf [Accesat 10.12.2024]
26. Primul sondaj național de opinie publică privind integritatea în sectorul justiției. Realizat de Magenda Consulting pentru IPRE. 2024. Diponibil: https://ipre.md/wp-content/uploads/2024/02/Raport_Sondaj_Justitie4Moldova_05.02.2024_RO_Final.pdf [Accesat 10.12.2024]
27. MIHAI, M. *Negative Emotions and Transitional Justice*. New York: Columbia University Press. 2016.
28. *Transitional justice theories.* Edited by S. Burckley-Zistel et all. Dispoinibila: https://www.corteidh.or.cr/tablas/r32526.pdf [Accesat 10.12.2024]